

6

**Millî Mücadele
Döneminde
Tunceli (Dersim)**

**Tunceli (Dersim)
During
the National Struggle**

Oktay Bozan

Millî Mücadele Döneminde Tunceli (Dersim)

Oktaý Bozan*

Özet

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de Mamuretülaziz Vilayeti’ne bağlı olan Dersim Sancağı; Çemişgezek, Çarsancak, Ovacık, Nazımiye ve Mazgirt kazalarından oluşmaktadır. Dersim (Tunceli), sahip olduğu coğrafi konum ve sosyolojik yapısı nedeniyle Osmanlı Devleti döneminde ve erken Cumhuriyet döneminde bir dizi toplumsal hadiseler sahne olmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusların Van ve Bitlis’i işgal etmesi üzerine Dersim ve çevresi Rus işgaline açık hale gelmiştir. Öteden beri mahallî idare ile uyum problemi yaşayan ve Rus telkinleri etkisi altında kalan bazı aşiretler Doğu Dersim bölgesinde isyan etmişse de alınan tedbirlerle asayiş tesis edilmiştir. Bu süreçte birtakım aşiretlerin taşkınlıklarının aksine Rus işgalinin Dersim’i de kapsayacağı kaygısı ve vatanseverlik duygusu ile hareket eden Dersim aşiretleri, Osmanlı ordusu ile birlikte hareket ederek, oluşturdukları milis kuvvetlerle Ruslara karşı mücadele etmiştir. 1919 yılı sonlarında Fransızlar tarafından Antep, Urfa ve Maraş işgal edildiğinde, Dersim Sancağı’ndan İtilaf devletleri temsilcilerine, İstanbul Hükümeti’ne ve Temsil Heyeti’ne protesto telgrafları çekilmiştir. Çok sayıda aşiret reisinin imzalarının yer aldığı protesto telgraflarında İzmir’in işgalinin Wilson Prensiplerine aykırı olduğu, Paris Konferansı’ndan çıkan kararın hayal kırıklığı oluşturduğu, gerçekleşen bu işgalin kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Millî Mücadele’de meydana gelen Koçgiri İsyanı nedeniyle Dersim ve çevresinde bir süre istikrarsızlık meydana gelmiştir. Geleneksel eşkıyalıktan ziyade politik ve siyasi bir amaç taşıyan Koçgiri İsyanı geniş bir toplumsal taban bulamamış ve kısa süre içerisinde kontrol altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Dersim, Dersim Aşiretleri, Koçgiri İsyanı, Diyar Ağa

---

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oktaybozan210[at]gmail.com, ORCID: 0000-0003-0485-556X

Tunceli (Dersim) During the National Struggle

Abstract

Dersim Sanjak, which was under the Mamuretulaziz Province during the First World War and the National Struggle, was comprised of Çemişkezek, Çarsancak, Ovacık, Nazımiye and Mazgirt districts. Due to its geographical location and sociological structure, Dersim (Tunceli) witnessed a number of social incidents during the Ottoman State and the early periods of the Republic. Following the occupations of Van and Bitlis by the Russians during the First World War, Dersim and its surroundings faced with the possibility of Russian occupation. Even though some tribes, which had had problems with local government all along and been under the influence of the Russian indoctrination in the region, revolted in the Eastern Dersim region, public order was established via the measures taken. In this process, to the contrary of the outbursts of some tribes, the Dersim tribes, acting with a sense of patriotism and the concern that the Russian occupation would include Dersim also, acted together with the Ottoman army and fought against the Russians with the militia they formed. When Antep, Urfa and Maraş were occupied by the French towards the end of 1919, telegrams of protest were sent from the Dersim Sanjak to the representatives of the Entente States, the Istanbul Government and the Representative Committee. In those telegrams signed by many leaders of the tribes, it was emphasized that the occupation of Izmir was against the Wilson's Points; the outcome of the Paris Conference was disappointing, and the occupation in question could not be allowed. Due to the Koçgiri rebellion taken place during the National Struggle, there was instability in and around Dersim for a while. Having a political purpose rather than traditional banditry, The Koçgiri rebellion could not reach a wide social base and was taken under control in a short time.

Keywords

National Struggle, Dersim, Dersim Tribes, Koçgiri Revolt, Diyar Agha

1. Giriş

Tunceli (Dersim), Doğu Anadolu bölgesinin dört bölümünden biri olan Yukarı Fırat bölümünde, Fırat nehrinin kollarından Murat suyuna kavuşan Munzur çayı ile Pülümür çayının birleştiği yerin yakınında kurulmuştur. Deniz seviyesinden 970 metre yükseklikteki Tunceli, uzak bir tarihî geçmişi olmayan, temeli Cumhuriyet döneminde atılan bir şehirdir. 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı yasa ile Tunceli adlı yeni bir vilayet kurulması kararlaştırılıp bu vilayete merkez aranırken o tarihe kadar hemen hemen boş kalan ve yakınında Mameki adlı bir köy olan alan iskân için seçilmiştir. Bu yerin seçilmesindeki başlıca etken Pülümür çayı vadisini izleyerek gelen, Erzurum’u Elâzığ ve Malatya gibi merkezlere ve bunların aracılığıyla Akdeniz kıyısında İskenderun Limanı’na bağlayan yol üzerinde bulunmasıdır.

Fatih Sultan Mehmet’in 1473’te Akkoyunluları mağlûp etmesi üzerine yörede Osmanlı varlığı hissedilmeye başlansa da, bölgenin Osmanlı topraklarına katılması Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran Savaşı’nın (1514) ardından gerçekleşmiştir. Fakat buranın haşin ve engebeli coğrafi yapısı, devlet denetiminin uzağında zaman zaman mahallî idarecilerin elinde kalmasına yol açmış, bölgede merkezî idarelerin zayıf dönemlerinde merkezî otoriteye karşı isyankâr bir tutum sergilenmiştir.¹

XIX. yüzyılın sonlarında, Osmanlı Devleti’nin çeşitli yerlerinde olduğu gibi Dersim’de de birtakım karışıklıklar meydana gelmiştir. Dersim’in coğrafi ve sosyolojik yapısının direnişlere elverişli olması nedeniyle, merkezî ve mahallî idareye karşı başkaldıran aşiretlerin kontrol edilmesi ile vergi ve asker temini için birtakım tedbirler alınmıştır. Yapılan taşkınlıkların zaman zaman sadece Dersim ile sınırlı kalmadığı, çevredeki yerleşim merkezlerini de tedirgin ettiği, bu nedenle sorunun birkaç sancak veya vilayetin sorununa dönüştüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Konuya ilişkin yapılan yazışmalar ve tanzim edilen raporlarda; askeri birliklerin konuşlandırılması, muktedir kumandanların tayin edilmesi, ulaşımı sağlıklı hale getirmek için yollar açılması, halkın güven içerisinde yolculuk yapabilmesi, kendi işiyle meşgul olması, aşiretlerin hükümete karşı ittifak oluşturmasına engel olunması, halka karşı iyi muamelede bulunulması, ısrarla asayiş bozacakların sürgün edilmesi, eğitim öğretime önem verilmesi, bu kapsamda okullaşmanın artırılması, öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması vb. gibi bir takım tedbirler önerilmiştir.² Şakir Paşa, 1899 tarihli raporunda bölgedeki eşkıyalığın sebebi olarak “fakirlik ve zarureti” göstermektedir.³ Önerilen bu tedbirlerin bir kısmının sağlıklı bir şekilde hayata geçirilmesi mümkün olmadığı gibi, öteden beri sürüp gelen sıkıntılar da tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Bu nedenle benzer problemler Millî Mücadele ve erken Cumhuriyet dönemlerinde de yaşanmıştır.

¹ Metin Tuncel, “Tunceli” Maddesi, c.XXXI, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012, s.378-380.

² Ali Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, İstanbul: Demos Yayınları, 2010, s.332-333.

³ Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, s. 358.

2. İdari ve Demografik Yapı

Tunceli şehrinin bulunduğu bölge, Osmanlı klasik dönem idari taksimatında Diyarbakır Beylerbeyliği'nin sınırları içinde bulunuyordu. Bu dönemde söz konusu eyalet içinde Dersim adlı bir idari bölüme rastlanmasa da günümüzdeki Tunceli şehrinin yerinin, eski Diyarbakır Eyaleti'nin bölümlerinden ilk akla gelen Harput Sancağı içinde yer almadığına göre, Palu Livası sınırları içinde kalması mümkündür. Dersim, bazen coğrafi, bazen idari birim adı olsa da hiçbir dönemde bir şehrin veya kasabanın adı olmamıştır. Günümüzdeki Tunceli şehrinin kurulduğu mevki de Erzurum Eyaleti'nin Dersim Sancağı'nın Mazgirt Kazası sınırları içinde bulunuyordu.

On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında, 1877, 1885, 1892, 1907, 1911, 1914 ve 1916 senelerinde bölgede isyanlar vuku buldu. Birinci isyanın hemen ardından Dersim Sancağı Erzurum'dan alınarak merkezi Hozat olan bağımsız bir vilayet durumuna getirildi. İleride yeniden inşa edilecek olan Tunceli şehrinin nüvesini ve ilk mahallesini teşkil eden Mameki köyü de Dersim Vilayeti'nin Mazgirt Kazası sınırları içindeydi. Ancak bu değişiklik uzun sürmemiş, 1879-1886 yıllarını kapsayan bu dönemden sonra Dersim tekrar sancak durumuna getirilip Mamûretülazîz Vilayeti'ne bağlanmıştır. Millî Mücadele devrinde bir defa daha vilayet durumuna getirilen Dersim, Cumhuriyet dönemine bu haliyle girmiştir.⁴

Vital Cuinet, 1890 yılında Dersim sancağının Hozat, Çemişgezek, Çarsancak, Mazgirt, Pertek, Kuzican, Ovacık ve Peri adlı kazalardan oluştuğunu aktarmaktadır. Bu dönemde sancağın toplam nüfusu 63 bin 430 olup, bunun 55 bin 260'ı Müslüman, geri kalanı ise Gregoryen ve Protestan Ermeni'dir.⁵ 1903 tarihinde Dersim Sancağı'na Çemişgezek, Çarsancak, Pertek, Mazgirt, Nazımiye (Kızılkilise), Ovacık ve Hozat bağlı olup toplam nüfusu 68 bin 671'dir.⁶ 1914 yılı nüfus istatistiklerine göre ise Dersim sancağının kazalarına göre demografik kompozisyonu şöyledir:⁷

Etnik ve Dini Unsurlar	Dersim	Çemişgezek	Çarsancak	Ovacık	Nazımiye	Mazgirt	Toplam
Müslümanlar	11.874	16.181	12.157	4.165	7.276	14.323	65.976
Rumlar	-	267	-	-	7	-	274
Ermeniler	1.151	3.772	6.862	10	89	1.483	13.367
Ermeni Katolikler	-	215	243	-	-	-	458

⁴ Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Tunceli maddesi, c. XXXXI, s.379-380.

⁵ Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, s.341.

⁶ Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, s.343.

⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.382-383.

Buna göre 1914 yılında Dersim Sancağı'nın toplam nüfusu 80 bin 75 kişidir. Bunun 14 bin 99'u gayrimüslim olup toplam nüfus içerisindeki yeri %18 dolayındadır. Ermenilerin yanı sıra az sayıda Rumların olduğu da görülmektedir. Dersim Sancağı'nın en önemli gelir kaynağı tarımdır. Dersim her türlü tarım ürününün yetiştirilmesine elverişli ve verimli bir arazidir. Bununla birlikte küçükbaş hayvancılık için de uygundur. Ancak arazinin yapısı, yolların yetersizliği ve eşkıyalık hareketleri nedeniyle ticaret canlı değildir.

3. Birinci Dünya Harbi Döneminde Siyasi Durum

Yukarıda da ifade edildiği üzere Tunceli (Dersim) bölgesi coğrafi konumu ve sosyo-kültürel yapısı itibarıyla genellikle siyasi otoriteye muhalif bir tutum sergilemiştir. Osmanlı Devleti'nin Dersim üzerindeki merkezî otorite tesis etme isteği, bölgenin sosyal ve coğrafi yapısından dolayı büyük ölçüde başarısız olmuştur. XX. yüzyılın başlarında çıkan karışıklıkların uzantısı olarak 1910-1914 yılları arasında Dersim'de birtakım kıpırdanmalar görülmüş ise de devlet, olaylar büyümeden gerekli önlemleri almıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bölge yeniden kırılğan bir vaziyet almıştır. Bu durumu değerlendirmek isteyen Ruslar, yöredeki muhalif hareketleri desteklemişlerdir. Diğer taraftan Dersim aşiretlerinin isyanına Ermeniler de destek vermişlerdir. Özellikle Ermenilerin Osmanlı Devleti tarafından toplu olarak tehcir edilmeleri sırasında, bir kısmının Dersim ve civarına sığınarak aşiretler tarafından yardım görmeleri ve saklanmaları, Dersim aşiretlerine Ermeni yardım ve desteğinin kapılarını açmıştır.⁸

1915 yılında Erzurum ve Erzincan şehirleri Rus işgaline uğradıktan sonra Dersim ve çevresi de bu işgalden olumsuz etkilendi. Bu süreçte Ruslar Ermeniler vasıtasıyla Dersim'i muhasaraya çalıştılar. Dersim'deki aşiretleri kendi yanlarına çekmek için yoğun bir çaba gösterdiler. Rusların ilerleyişi Doğu Dersim aşiretlerini harekete geçirdi. Demenan, Kureyşan, Karsan, Alan, Seyhan, Suran, Yusufan ve Pilvenk aşiretleri 30 Mart 1916'da Mazgirt, Hozat, Nazimiye ve Pertek'e saldırdılar.⁹ Seyit Rıza, bu dönemdeki isyanda Rus kurmay subaylarının yer aldıklarını, Rusların silah ve cephane gönderdiklerini belirtmiştir.¹⁰ Bu gelişmeler üzerine 3. Ordu Kumandanlığı bir dizi tedbirler almıştır. Miralay Şevket Bey komutasındaki birlikler 23 Nisan 1916'da Pertek ve Çarsacak yörelerine harekât düzenleyerek asayiş sağlamıştır.¹¹ Doğu Dersim bölgesinde asayiş sağlandıktan sonra Ahmet İzzet Paşa'nın girişimleri sonucu Dersim ağalarından 24 aşiret reisi hükümete dehalet etmiştir.¹²

Bu sırada Ruslar Pülümür içlerine sokulmuşlardı. Rusların işgal ve zulümlerine Ermeniler de iştirak etmekte idi. Şah Hüseyin Beyzade Mustafa Bey'in öncülüğünde Pülümür mıntıkasında bazı Dersim aşiretleri Osmanlı birlikleriyle Ruslara karşı harekete

⁸ Feyzullah Ezer, "Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (2000), s.18-19.

⁹ Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, s.370-371.

¹⁰ Suat Akgül, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Ankara: Berikan Yayınları, 2001, s.87-91.

¹¹ Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, s.370-371.

¹² Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara: Kardeş Matbaası, 1970, s.159.

geçti. Bu girişimler ve tedbirler neticesinde Ruslar Dersim'e tamamen nüfuz edemedi.¹³ Daha sonra Dersim mebusluğu da yapacak olan Hasan Hayri Efendi'nin de içerisinde bulunduğu Dersim'in ileri gelenlerinin önemli bir kısmı, Ruslar lehine oluşturulmaya çalışılan algıyı değiştirmeye muvaffak oldu. Bu konuda Ruslar tarafından teklif edilen paralara itibar edilmedi. Rusların Dersimlileri kendi saflarına çekme girişimleri "İslamiyet'i mahvetmek" olarak değerlendirildi.¹⁴ Birinci Dünya Savaşı esnasında Dersimli gençlerden oluşturulan Harput 25. Tümeni Osmanlı-Rus Savaşı'nda yer aldı ve pek çoğu soğuktan hayatını kaybetti.¹⁵

Dersim'de meydana gelen isyanların büyük bir kısmında sosyal yapının ve aşiret hayatının büyük bir etkisi vardır. Bölgenin sosyal yapısı ve mülkiyet sistemi Dersim'de feodal bir düzen meydana getirmiştir.¹⁶ Merkezi otoritenin tesis edilmek istendiği zamanlarda aşiret ağaları ile devlet otoritesi, sürekli olarak karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı yönetimi bu gücü kırmak için, Dersim bölgesine birçok kez askeri seferler düzenlemişse de çoğu kez başarılı olamamıştır.

Ruslar, Batı Dersim'deki Osmanlı memurlarını kovmaya cüret etmiş, Arapkir ile Eğin taraflarını da işgale kalkışmıştır.¹⁷ 1916 yılı Mart ayında saldırıya geçen Ruslar Türk kuvvetleri karşısında fazla ilerleyememiştir. Bu dönemde Bilece aşireti bazı birliklerle hareket ederek Pülümür cephesinde Ruslara hücumlarda bulunmuştur.¹⁸ 25 Mayıs 1916'da Pülümür'ün Çarekan ve Kureyşan aşiretleri de Rus kuvvetlerine karşı savaşmışlardır.¹⁹ 1917 yılında Müslümanlara yönelik Ermeni çetelerinin tedhiş ve katliamlarına karşı Dersim aşiret reislerinden Çarekan aşireti reisi Mustafa Ağa, Haydaranlı aşireti reisi Hıdır Ağa, Yusufanlı aşireti reisi Kamer Ağa, Abbasanlı aşireti reisi Seyit Rıza, Ferhatuşağı reisi Diyap Ağa, Kureyşanlı aşireti reisi Ali Gah ve Derviş Süleyman toplanarak milis kuvvetleri oluşturmuştur. Dersimliler oluşturdukları bu milis kuvvetleriyle Rus-Ermeni iş birliği içinde başlatılan katliamlara engel olmaya çalışmıştır.²⁰

O günlerin tanığı olan Mehmet Bozkurt, Rus işgalini ve Dersim ahalsininin tutumunu şöyle anlatmaktadır: "Çarekân aşireti reisi Mustafa Ağa Kimsor'a gelerek "Rus geldi bizi bitirdi. Siz ne duruyorsunuz" diyerek bizi topladı. Rus toplarının sesi Sevdin'den işitiliyordu. Bütün aşiretlerin reisleri Kimsor'a gitti ve Kamber Ağa'nın köyü olan Baldan'da toplandılar. Kamber Ağa bir hafta sonra gelerek her aşiretten 50-60 kişi toplayarak

¹³ Genelkurmay Belgelerinde Dersim İsyancıları, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998, s.139.

¹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, c. XIII, s. 253.

¹⁵ Genelkurmay Belgelerinde Dersim İsyancıları, s. 139.

¹⁶ Hıdır Göktaş, Kürtler İsyanı Tenkil, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991, s.116.

¹⁷ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, İstanbul: Nehir Yayınları, 1992, s.254.

¹⁸ Yılmaz Akbulut, Bingöl Cepheleleri, İstanbul: Emel Matbaası, 1971, s.32-33.

¹⁹ Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, İstanbul: Dilan Yayınları, 1992, s.109.

²⁰ Celal Pekdoğan, Millî Mücadele'de Malatya ve Çevresi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992, s.185.

götürdü. Ruslarla ilk sıcak temas Kırmızı Köprü ile Pülümür arasındaki Acı Elma mevkiinde oldu. Ben de o vakit orada idim. Annemden babamdan habersiz Kamber Ağa ile beraber gitmiştim. Kamber Ağa ile beraber Süleyman Ağa, Mehmet Ağa ve İbrahim Ağa da vardı. Pülümür’de Sevdin yakınlarında bulunan Rus kuvvetlerini püskürttük. Buradan giden Ruslar, karargâhlarını Nohutlu deresine kurmuşlardı. İbrahim Ağa’nın planı gereği gece 20 kişi aşağıdaki çadırlara, 20 kişi yukarıdaki çadırlara bir iki el ateş ettik. Sabah olduğunda birbirlerine ateş açan karargâh tam anlamıyla telef olmuştu. Durumu gören Süleyman Ağa “Allah’ıma şükür imanımız var. Dörtte birinin öcünü gâvurdan almışız.” dedi. Derin ve sarp kayalarla çevrili olan Nohutlu deresi önemli bir geçitti. Burada 600 kişi idik. 30-40 civarında Rus-Ermeni kuvvetini bu derede imha ettik. Pülümür’e vardığımızda dehşet dolu bir manzara ile karşılaştık. Pülümür girişinde 20-30 kadın kazığa vurulmuştu. Erkekler ise devrilmiş kavak ağaçlarına her iki ellerinden çivilenmişti. Kimisi bağırıyor, kimisi ağlıyor, kimisi ölmüştü. Ermeniler Pülümür’den Erzincan, Mamahatun ve Erzurum’a kadar çoluk-çocuk, genç-ihtiyar, kadın-erkek demeden çok büyük katliamlar yaptılar. Mamahatun’a kadar Dersim milis kuvvetleriyle birlikte düşmanı kovaladım. Ben Mamahatun’dan geri döndüm. Süleyman Ağa ile Kamber Ağa komutasındaki diğer kuvvetler Erzurum’a doğru düşmanın peşinden gittiler. Dersim milis kuvvetleri, Rus-Ermeni kuvvetlerinin Pülümür, Erzincan ve Erzurum’dan püskürtülmesinde çok büyük başarı göstermişlerdir.”²¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslarla iş birliği yapan Ermeniler, Dersim halkını hükümet aleyhine teşvik etmek için Dersim içerilerine birçok komitacılar göndermiştir. Bunlardan birisi beraberinde İngiliz, Rus ve Fransız bayrakları ve resimleri altında yöre halkını Ermenilerle ittifak ettirmeğe çalıştığı sıralarda Dersim’de yakalanmıştır.²² Üzerinde dört bomba, üç kıyye gazyağı alarak, orduya gönderilmek üzere zahire depo edilen bir dükkâna giren bir Ermeni genci, dükkân sahibini öldürerek dükkânı yakmaya teşebbüs etmiş ve dükkânın bir kısmı ile beraber yanmıştır.²³

4. Güney Cephesindeki İşgallere Tepkiler

Mondros Mütarekesi’nden sonra mütarekeye aykırı bir şekilde Güney illerinin önce İngilizler akabinde Fransızlar tarafından işgal edilmesi, özellikle de Fransız işgali sırasında Ermenilerin yaptıkları zulümler büyük tepkilere neden olmuştur. İzmir’in işgalinden sonra Anadolu’nun birçok yerinde ortaya çıkan tepkiler Güney illerinin işgali üzerine gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgedeki Rus-Ermeni işgaline karşı elinden geldiğince karşı koymaya çalışan Tunceli aşiretleri, Mondros Mütarekesi sonrasında vatanın düşmanlar tarafından yer yer işgali karşısında da vatansever duygularını ortaya koymuşlardır. Vatanın işgalini büyük bir üzüntüyle karşılayan Dersim aşiretleri, Ankara’da faaliyete geçen Temsil Heyeti’ne telgraflar çekerek duygularını dile

²¹ Pekdoğan, *Millî Mücadele’de Malatya ve Çevresi*, s. 185-187.

²² *Ermeni Komitelerinin A’mal ve Harekât-ı İhtilaliyesi*, Haz. H. Erdoğan Cengiz, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1983, s.238.

²³ *Ermeni Komitelerinin A’mal ve Harekât-ı İhtilaliyesi*, s.238.

getirmişlerdir. Dersim'deki aşiret reisleri bu şekilde başta Maraş olmak üzere yurdun çeşitli yörelerinin işgal edilmesini kınarlarken yine aşiret reisleri ve ileri gelenlerin kurdukları Dersim Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti de aynı vatansever duyguları dile getirmişlerdir.

Aşağıda metinleri verilen Dersim aşiret reislerinin ve Dersim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telgrafları ile Mustafa Kemal Paşa'nın cevabî telgrafı yöre halkının vatansever duygularının en güzel örnekleridir. Ferhatuşağı aşireti reisi Halil Ağazade Cemşit, Abbasuşağı aşireti reisi Zeytuzade Mustafa, Dersim Karaballı aşireti reisi Kangozade Mehmet, eşraftan Ahmet, Belediye Başkanı Cemil, Bahtiyar aşireti reisi Keçizade Sabri, Mikail Ağazade tarafından 28 Ocak 1920'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderilen telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: "Bütün dünya için kabul edilen milliyet prensipleri ve Mütareke şartlarına aykırı olarak İzmir, Adana ve Maraş gibi şehirlerimiz işgal altına alınmıştır. Şimdi de Maraş'taki dindaşlarımızın üç günden beri Fransız ve Ermenilerin top ve mitralyöz ateşine maruz kaldığını, vatan ve memleketten eser bırakılmadığını büyük üzüntüyle öğreniyoruz. Medeniyet ve insaniyete yakışmayan bu durumu bütün varlığımızla protesto ederiz. Bu zalim saldırılar derhâl durdurulmaz ve sorumluları acilen cezalandırılmazsa biz de her fedakârlığı göze alarak dindaşlarımızın yardımına koşacak ve kanımızı son damlasına kadar akıtacağız. Bundan doğacak sorumluluğun sebep olanlara ait olacağını arz ve bundan sonra bu gibi kötülöklere meydan vermemek üzere zaten haksız ve usulsüz olarak yapılan işgalin hemen kaldırılmasını talep ederiz."²⁴

Bu kapsamda Pülümür Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Maraş'ın işgali üzerine 30 Ocak 1920 tarihinde Ankara'ya çekilen telgrafta işgal şu ifadelerle kınanmıştır: "Maraş'tan alınan yürek yakan telgraf üzerine, Şah Hüseyin Beyzade Mustafa Bey'in riyaseti altında toplanmış olan Dersim aşiret reislerinden oluşan heyet tarafından, İslam âlemine karşı reva görülen şu zulüm ve vahşetin önü alınmadığı surette din kardeşlerimizin yardımına koşmak mecburiyetinde bulduklarını içeren, İngiliz temsilcileri ile cemiyetlerin reislerine hitaben tanzim edilmiş telgrafı bilgi vermek için arz ediyoruz." Pülümür Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu telgrafına Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta "Maraşlı kardeşlerimiz hakkındaki hissiyatınıza teşekkür ederiz. İcap eden muavenet hakkında mensup bulunduğunuz Heyet-i Merkeziye'ye müracaat olunması rica olunur." diyerek şükranlarını dile getirmiştir.²⁵

Temsil Heyet'ine gönderilen 13 Şubat 1920 tarihli telgrafta İtilaf devletlerinin Anadolu'da yaptıkları işgal ve katliamlar lanetlenmiştir. Dersim Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez Heyeti Başkanı Cemil, Ferhatuşağı aşireti reisi Cemşit, Abbasuşağı aşireti reisi Mustafa, Dersim Karaballı aşireti reisi Kangozade Mehmet tarafından Temsil Heyeti'ne gönderilen telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: "İnsanlık ve medeniyet âlemini güzel vaatlerle kışkırtan ve aynı zamanda her millet için mutluluğun doğacağına

²⁴ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 61/128 (2012), Belge No: 23, s.65-67.

²⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 34, s.103-106; Pekdoğan, *Millî Mücadele'de Malatya ve Çevresi*, s. 188.

ikna eden büyük devletlerin, henüz barış âleminde çınlayan telkinleriyle her fert bunu bekleyerek yaşarken, İngilizlerin Gelibolu'da, Fransızların Antep, Urfa, Maraş'ta mazlum halka günden güne artarak yaptıkları vahşet, artık dinî ve vicdani yönden dayanılmaz bir hâl aldığından mezalime son verdirilmesini büyük bir istekle arz eder, ümitlerimizi coşturacak haberlerin acilen bildirilmesini bekleriz."²⁶

Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa, Dersim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne 13 Şubat 1920 tarihli cevabi telgrafında şunları söylemiştir: "Mazlum Maraşlı kardeşlerimiz hakkında gösterilen hissiyata teşekkür ederiz. Çevreden yardımlarına koşan Kuvâ-yı Milliye'nin desteğiyle Maraşlı dindaşlarımız düşmanları bozguna uğratarak varlıklarını kurtarmayı başarmışlardır."²⁷ Dersim ve Pülümür'de gerçekleşen mitingler ve mitinglerden sonra gerek Temsil Heyeti'ne ve İstanbul Hükümeti'ne, gerekse de İtilaf devletlerinin temsilcilerine çekilen telgraflar Millî Mücadele'nin Dersim ve çevresinde destek bulduğunu göstermektedir. Bölgedeki hatırı sayılır aşiretlerin bu konuda hassasiyet göstermesi, Güney illerinde yaşanan acıların ve İzmir ahalisinin maruz kaldığı hüznün paylaşılması bunun göstergesidir.

5. İzmir'in İşgaline Tepkiler

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ve işgal sırasında meydana gelen katliamlar Dersim'de büyük bir tepkiye neden olmuştur. Bu kapsamda İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından yapılan yardım çağrısı üzerine bölgede protesto mitingleri tertip edilmiş, akabinde ise İstanbul Hükümeti'ne ve İtilaf devletlerinin temsilcilerine telgraflar gönderilmiştir. İşgalin mütareke hükümlerine, uluslararası hukuka ve insan haklarına aykırı olduğu vurgulanmış, Wilson Prensiplerine aykırı hareket edildiği dile getirilmiştir. Tarihsel hakikatlere, demografik gerçeklere rağmen gerçekler ters yüz edilerek asılsız iddialarla gerçekleştirilen işgalin kabul edilemeyeceği meydan okuyucu bir dille ifade edilmiştir. Paris Konferansı'ndan adalet çerçevesinde barışı tesis edecek bir kararın çıkması beklenirken İtilaf devletlerinin Yunanlıların İzmir'i işgali lehinde kararına boyun eğilmesinin büyük bir şaşkınlık meydana getirdiği belirtilmiştir.

İzmir'in işgalinden hemen sonra Pülümür'den Sadaret makamına gönderilen 17 Mayıs 1919 tarihli telgrafta İzmir'in işgal edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Eşraftan Mehmet, Ali, Süleyman, Çarıklı aşireti reisi Hüseyin Beyzade Mustafa, Şuvanlı aşireti reisi Musa, Şeyh Hasan aşireti reisi Yusuf Mehmet, Balaban aşireti reisi Rıza, Kemanlı aşireti reisi Yusuf, Erbilli aşireti reisi Hüseyin ve Süleyman, Lalanlı aşireti reisi Mehmet, Bala Uşağı aşireti reisi Seyyid Han ve Paşo, Ceranlı aşireti reisi Nuri Ağa'nın imzasının olduğu telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: "Asıl bir Türk merkezi olan İzmir'in Yunanistan'ın askeri tarafından işgal edildiğini büyük bir hiddet ve üzüntü ile haber aldık. Mösyö Wilson'un ortaya koyduğu "adilane prensipleri dâhilinde" bir sulh yapılmasını bekliyorduk. Hukukundan emin olan biz Osmanlı milleti, İtilaf devletlerinin adilane hareketinin aksi olarak sinesinde milyonlarca Türk ve Müslüman yaşayan İzmir

²⁶ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 81, s.234-236.

²⁷ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 82, s.237-238.

gibi bir vilayetimizin azamî %5 oranında bulunan Rumlara terk edilmesini hayretle karşıladık. Bununla medeniyet âlemine yeniden bir darbe indirilmiş olacağından şu üzüntü verici ahvalin ortadan kaldırılması için alınan kararları protesto ederiz. Kahir ekseriyeti Müslüman ve Türk olan İzmir'in ve diğer vilayetlerimizin hiçbirisinin bir karış toprağından bile vazgeçmeyeceğimizi, bu konuda kesin karar vermiş ve bunu muhafaza için de her türlü fedakârlığa hazır olduğumuzu ilan ediyoruz. İtilaf devletlerinin alacağı adil kararlardan hissedar olacağımızdan ümitvar olarak güzel haberlerin neticesini makine başında beklediğimizi ilan ve istirham eyleriz."²⁸

Bu tarihten üç gün sonra 20 Mayıs 1919 tarihinde Pülümür'den Sadaret'e bir protesto telgrafi gönderilmiştir. Belediye Reisi Seyyid Ali tarafından gönderilen telgrafta şu ifadeler yer ver verilmiştir: "İzmir'in Yunanistan askeri tarafından işgal edildiğini haber alan ahali ile Pülümür'e yakın köylerden gelen aşiretler Belediye Dairesi önünde 10 bin kişilik bir miting gerçekleştirmiştir. Wilson Prensipleri dâhilinde hukukundan emin olarak adil bir sulhun yapılmasını beklerken çok az bir topluluk olan Rumlara kahir ekseriyeti olan Müslümanların feda edilmesi adaletle izah edilemez. Bu yapılan haksızlığı protesto ederiz. Aksi takdirde aşikâr olan haklarımızı almak için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğiz. Mitinge katılanlar, bu uğurda tek bir fert kalıncaya kadar haklarımızı müdafaa ve muhafaza için söz birliği ettiklerini coşkulu bir şekilde beyan ettiler. Bu konuda kesin bir netice alınmadıkça da makine başından ayrılmayacaklarını açıkça ihtar ettiler."²⁹

Bu dönemde Erzincan'a bağlı Pülümür'den 12 Haziran 1919 tarihinde Sadaret'e bir protesto telgrafi daha gönderilmiştir. Çarıklı aşireti reisi Hasan Beyzade Mustafa, Erbilli aşireti reisi Süleyman ve Lalanlı (Livanlı) aşireti reisi Mehmet Ağa tarafından gönderilen telgrafta; İtilaf devletlerinin adalet ve hakkaniyet dairesinde kararlar alması talep edilmiştir. Buna riayet edilmemesi halinde Osmanlı milletinin millî hukukunun gasp edileceğine dikkat çekilmiştir. Büyük bir şehir olan İzmir'de Türk milletine nispetle Rumların çok az olduğuna vurgu yapılarak, buranın Rumlara terk edilmesinin Wilson Prensiplerine aykırı olduğu dile getirilmiştir. Bu haksız işgal nedeniyle daha önce yapılan itirazların ve protestoların herhangi bir semere vermediği, bu durumun da halkın üzüntüsünü artırdığı ifade edilmiştir. Milliyet prensipleri çerçevesinde hareket edilmesi, hatta gerekirse tarafsız devletlerin temsilcilerinden oluşturulacak adil bir heyetin İzmir'de tahkikat yapması istenmiştir. Ancak adalet çerçevesinde hareket edilmezse, ahalinin son ferdine kadar mücadeleye devam ederek mukaddes hukukunu muhafaza edeceği dile getirilmiştir.³⁰

Yukarıdaki telgraflarda görüldüğü üzere İzmir'in işgali nedeniyle Pülümür'de mitingler yapılmış ve ilgili yerlere protesto telgrafları gönderilmiştir. Belediye Başkanlığının yanı sıra aşiretler ve eşrafın da bu faaliyetlerin içerisinde yer aldığı görülmektedir.

²⁸ BOA, A.VRK, 831/19.

²⁹ BOA, A.VRK, 832/23.

³⁰ BOA, A.VRK, 836/29.

6. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasına Gösterilen Tepkiler

Millî Mücadele'yi bastırmak için her çareye başvurmaktan çekinmeyen Damat Ferit, Sivas Kongresi'nden sonra, Millî Mücadele taraftarlarının yoğun baskıları sonunda istifa etmek zorunda kald. İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında kopan ilişkiler Ali Rıza Paşa Hükümeti ile yeniden tesis edildikten sonra,³¹ 20-22 Ekim 1919'da Amasya'daki görüşmelerle en üst noktaya ulaştı. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin önceki hükümetin aksine Anadolu Harekâtına olumlu bakması İtilaf devletlerinin özellikle de İngiltere'nin tepki ve baskısına neden oldu. Buna rağmen Millî Mücadele taraftarı mebusların çabalarıyla 12 Ocak 1920'de törenle açılan Meclis-i Mebûsan, 28 Ocak'ta Sivas'ta kabul edilen Misâk-ı Millî'yi resmen onayladı. Bu gelişme Ali Rıza Paşa Hükümeti ile İngiltere ilişkilerini iyice gerginleştirdi ve Ali Rıza Paşa, 3 Mart 1920 günü istifasını sundu. Hükümetin istifası üzerine Damat Ferit Paşa'nın yeni hükümeti kuracağı şayiaları Anadolu harekâtında büyük bir rahatsızlık meydana getirdi. Milletın iradesi ortaya koyulmazsa o zamana kadar yapılan fedakârlıklar yok olabilir, ülke ve millet İngilizlerin ve Saray'ın ön gördüğü kadere mahkûm olabilirdi.³² Mustafa Kemal Paşa, Padişah ve Mebûsan Meclisi'ne gönderdiği telgraflarla millî iradeye saygılı bir hükümetin kurulması gerektiğini belirtti. Bununla birlikte komutanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk heyet-i merkeziyelerine gönderdiği telgraflarla halkın örgütlü bir şekilde hareket ederek millî iradeye saygılı bir hükümetin kurulması için baskı kurmasını talep etti.³³

Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı hemen yankı buldu. Dersim merkezi ile Çarsancak, Çemişgezek ve Nazımiye'den Mebûsan Meclisi'ne protesto telgrafları çekildi. Dersim Sancağı'ndan çekilen telgraflarda çok sayıda aşiret reisinin imzalarının yer aldığı dikkat çekmektedir. Kekozade Koç, Ayyasuşağı aşireti reisi Zeytunzade Mustafa, Ferhatuşağı aşireti reisi Cemşit, tüccardan Yellozade Hamiş Mehmet, Karayalılı aşireti reisi Fanfudzade Mehmet, Karayalılıuşağı aşireti reisi Ali, Arslanuşağı aşireti reisi Mahmut, Tit aşireti reisi Mansur, Dersim Belediye Reisi Cemil, Meclis-i İdare azası Ahmet, Maksutuşağı aşireti reisi Mustafa, Ovacık Maksut aşireti reisi Manzur tarafından 5 Mart 1920 tarihinde Dersim'den çekilen telgrafta Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifasından duyulan rahatsızlık ile kurulması düşünülen Damat Ferit Paşa Kabinesi'ne gösterilen tepki şöyle dile getirilmiştir: "İtilaf devletlerinin dayanılmaz müdahale ve baskılarından dolayı kabinenin istifa ettiğini, bununla birlikte İstanbul'da yabancı emellerine hizmet edecek birinin iktidar mevkiine getirilmesinin düşünüldüğünü şimdi haber aldık. Ferit Paşa ve benzeri kişiler sadece şahsi emellerini gerçekleştirmek için hiçbir hileden çekinmemektedir. Bu şekilde birtakım gizli fırkaların iş birliği ile iş başına geçmek isteyen kabine reisine asla itimadımız yoktur. Osmanlı milleti artık iyiden iyiye

³¹ Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVI/46 (Mart 2000), s.47.

³² Ural, "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti'nden Gönderilen Protesto Telgrafları", s.233.

³³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, s.531-534.

anlamıştır ki kendilerine görünürde dostluk gösteren yabancıların yegâne maksatları altı yüz küsur senelik bir kavmi dâhilî birtakım dağdağa ile bir diğerine salıvermek, böylece hedefledikleri gayelerini kolaylıkla elde etmektir. Bu yoldaki bütün teşebbüs ve icraatları tam bir cüretle reddederiz. Vatanın ve milletimizin saadet ve selâmeti endişesi ile görmekle müftehir bulunduğumuz büyük padişahımızın ve Millî Meclis'imizin fikirlerine hizmet eden bir kabine isteriz. Aksi halde artık her türlü can, mal ve her şeyden vazgeçerek şanlı devletimizin haşmetini idame edecek sebepleri yerine getirmek için hayatımızdan da vaz geçeceğimiz muhakkaktır. Hülâsa yabancı müdahalesinden bağımsız ve sırf vatana hizmet edecek bir kabine reisinin iş başına gelmesini sabırsızlıkla bekliyoruz.”³⁴

Çarsacak aşireti reisi İbrahim ile bir başka aşiret reisi Hüsni Bey tarafından 6 Mart 1920 günü çekilen telgrafta da Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifasının ve yerine diğer birinin mevki-i iktidara gelmesinin haber alındığı ifade edilmiştir. Şahsi emellerini gerçekleştirmek isteyen ve millî emelleri tatmin etmeyen bir kişinin kabine reisi olmasına asla milletin razı olmayacağı belirtilmiştir. Altı yüz küsur senelik bir milletin dâhilî bir takım entrikalarla birbirine kırdırılarak, kötü niyetli emellere ulaşılmaya çalışıldığını artık bütün Osmanlıların anladığı vurgulanmıştır. Bu tür girişimlerin reddedildiği ifade edilmekle beraber milletin iyiliğine çalışacak bir kabine reisinin işbaşına gelmesinin büyük bir heyecanla beklendiği ilave edilmiştir.³⁵

Çemişgezek ahalisi namına Beyzade Halil Hüseyin Bey, 5 Mart 1920 tarihli telgrafta İtilaf devletlerinin müdahale ve baskısı üzerine Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifaya mecbur edildiğini, bu şekilde yabancıların emellerine hizmet edecek, milletin hissiyatından uzak bir komitenin iktidara geleceğini haber aldıklarını ifade etmiştir. Halil Hüseyin Bey, umum Dersimlilerin bu gibi millî ve dini hayatımızı rencide edecek dayatmalara boyun eğmeyeceklerini dile getirmiştir. İşin vahametinin farkında olan, yabancıların baskılarına aldırmayarak devleti güçlendirecek ve milleti aydınlatacak bir kabinenin oluşturulması gerektiğini salık vermiştir. Galeyan ve heyecanlarını teskin edecek böyle bir gelişmeyi sabırsızlıkla beklediklerini ilave etmiştir.³⁶

Nazimiye Belediye Reisi İbrahim, Şarki Dersim'den aşiret reisi Derviş Ali, Şeyh Mehmetatlı aşireti reisi Keho, Haydaran aşireti reisi Fecir, Erili aşireti reisi Yusuf ve Kavsanlı aşireti reisi Musa tarafından Temsil Heyeti'ne, Mabeyn-i Hümayun Başkatibetine, Mebûsan Meclisi Riyasetine ve Matbuat Müdüriyeti'ne protesto telgrafları çekilmiştir. 6 Mart 1920 tarihli telgrafta şu ifadelere yer verilmiştir: “Şanlı Halifenin etrafında altı yüz küsur seneden beri bekası uğruna canlarımızı feda ediyoruz. Mukaddes vatanımızın mukadderatını muhafaza karşısında, kabinenin istifaya mecbur edilmesi devlete sadık tüm aşiretlerin endişelenmesine neden olmuştur. Yabancı ihtiraslarına alet

³⁴ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.344.

³⁵ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s.370.

³⁶ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s. 374-375.

olarak iktidara gelecek ve millî emelleri tatmin edemeyecek hiçbir kabine reisine itimat etmeyiz. Mevcut devletimizden tesis edilecek hiçbir idareye kesinlikle tahammül edemeyiz. Aksi halde devlet ve milletimizin istiklali için canımızı ve malımızı feda etmekten çekinmeyiz. Sevgili Padişahımız ve Millî Meclis'imizin vatanperver arzularına hizmet edecek, tefrika ve zulümleri önleyecek bir kabinenin teşkilini sabırsızlıkla istirham eyleriz.”³⁷

Bu telgrafta açıkça görüldüğü üzere Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin yabancı müdahaleler ile onların yerli işbirlikçilerinin entrikaları neticesinde yıkıldığına inanılmakta ve buna sert bir şekilde tepki gösterilmektedir. İtilaf devletlerinin gayesinin Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve toplumda tefrika çıkarmak olduğu ifade edilmiştir. Şahsi çıkarlarını toplumun ve devletin üstünde gören kişilerin oluşturacağı kabineye itimat edilmeyeceği, bu nedenle milletin ve devletin istikbalini gözetecek tecrübeli kişilerden kabinenin oluşturulması gerektiği dile getirilmiştir. Millet in ve devletin bekasını tehdit edecek herhangi bir gelişme durumunda hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayacağı vurgulanmıştır.

7. Ayrılıkçı Politikalara Karşı Halkın Tutumu

Dersim, sahip olduğu coğrafi ve sosyolojik yapı nedeniyle tarihsel olarak merkezi otoritenin güçlü olabildiği bir bölge değildir. Elâzığ Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Dersim'de siyasi ve toplumsal hayatın şekillenmesinde aşiretler önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Millî Mücadele'de sancak bünyesindeki yerlerde cemiyetlerin ne ölçüde teşkilatlandığı konusu belirsizdir. Millî Mücadele'de iki önemli cemiyetin Dersim'de örgütlendiği konusunda bilgiler vardır. Bunlardan biri Kürdistan Teali Cemiyeti diğeri ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Bazı raporlarda ve satır aralarında Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Dersim'de örgütlendiği ve faaliyetlerde bulunduğu yer olsa da teşkilatın yapısı ve mensupları hakkında detaylı bilgi yoktur.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Mamuretülaziz Vilayeti'ne çekilen 28 Mart 1919 tarihli ve “Müstaceldir” kodlu bir yazıda, Dersim dâhilinde Sin Nahiyesi Müdürü Sadreddin Efendi adına birisinin Kürdistan Cemiyeti'ne mahsus bir mühür ve itimatnameyle Bayburt dâhilinde dolaşmakta olduğu bildirilmektedir. Bu zatın hâlihazırda memur olup olmadığı ve seyahati hakkında ne gibi malumat olduğunun acilen bildirilmesi istenmiştir.³⁸ Yine Dâhiliye Nezareti, Mamuretülaziz Vilayeti'ne çektiği 12 Nisan 1919 tarihli yazıda, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Dersim'de bir şubesi mevcut olup olmadığının tahkik edilerek neticesinin hemen bildirilmesini talep etmiştir.³⁹

Bu yazışmalardan anlaşıldığı üzere 1919 yılının ilk yarısında Osmanlı mülki amirlerinin Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bölgedeki faaliyetlerini dikkatle izlemektedir. Elâzığ Valisi, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 17 Nisan 1919 tarihli şifrede; vilayet merkezinde ve

³⁷ *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, c. I, s. 379-380.

³⁸ BOA, DH. ŞFR, 97/325.

³⁹ BOA, DH. ŞFR, 98/143.

mülhakatta Kürdistan Teali Cemiyetinin henüz teşkil etmiş şubelerinin olmadığını bildirmekte ancak Dersim'in hemen her tarafında "bu nam altında birçok darünnedveler teşkil ettiğine" değinmektedir. Bu propagandacıların tesiriyle Dersim'de vaziyetin gittikçe vahim bir şekil almaya başladığını ifade etmektedir.⁴⁰

Dâhiliye Nezareti, Erzurum Vilayeti'ne gönderdiği 26 Nisan 1919 tarihli bir yazıda; Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Dersim'de resmen açılmış bir şubesinin olmadığını belirtmiştir.⁴¹ Bu günlerde Erzurum Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgraflarda; İngiliz zabitlerinin Dersim'e adam ve para göndererek Kürtleri, Osmanlı Hükümeti aleyhine tahrik edip o havalide bir hadise çıkaracakları bildirilmiştir. Erzurum Vilayeti ile 15. Kolordu Kumandanlığı'nın bu yazılarından hareketle Hükümet de Dersim'deki gelişmeleri yakından takip etme gereği duymuştur. Bu konudaki yazışmalarda, her ne kadar Kürdistan Teali Cemiyeti'nin resmen Dersim'de kurulduğu tespit edilememişse de her ihtimale karşı dikkatli olunması ve asayişin temini için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁴²

Bu süreçte Kürdistan Teali Cemiyeti İngilizler tarafından da yakından izlenmiştir. Cemiyet yönetmeliği İstanbul'daki İngiliz Karargâhı'ndan Londra'ya rapor edilmiştir. Bu raporda Şura-yı Devlet Başkanı Seyyid Abdülkadir Efendi başkanlığında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin İngiliz mandasında bir Kürdistan için çalıştığı dile getirilmiştir. Cemiyetin parti propagandasının *Serbesti* gazetesi aracılığıyla yapıldığı da ilave edilmiştir. Cemiyetin üye sayısının İstanbul'daki Kürt nüfusunun yarısı yani 10 bin civarında olduğu belirtilen raporda, İstanbul'daki genel merkezin yanı sıra Diyarbakır, Dersim, Siirt, Harput ve Malatya'da bürolarının açıldığı bildirilmiş ve başkanın yanı sıra belli başlı üyelerin de isimleri zikredilmiştir.⁴³

İngiliz raporlarına göre Dersim, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin örgütlendiği yerler arasındadır. Bu süreçte Dersim'deki bazı aşiretlerin bölgedeki Amerikalılarla yakın bir iş birliği içerisinde olduğu da yazışmalara yansımıştır. Elâzığ Valisi Ali Galip, 15 Temmuz 1919 tarihli raporunda, Dersim'in Abbasuşağı aşireti reisi Zeynozade Mucib Ağa'nın geçenlerde yine Harput'a gelerek Amerikalılarla görüştüğünü aktarmıştır. Amerikalıların kendileriyle iş birliği yapması durumunda mühim bir yekûn teşkil edecek miktarda para verecekleri, bölgede bir muhtariyet idaresinin kurulması için de çaba gösterecekleri dile getirilmiştir. Ali Galip, Harput Kaymakamının aktardığı bu bilginin sıhhati için vaziyeti Dersim mutasarrıfından soracağını ifade etmiştir⁴⁴.

Bu süreçte bölgedeki aşiretleri rahatsız eden iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birisi Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin 1919 Mayıs ayı ortalarında bölgenin Ermenistan olabileceğine dair ajanslara düşen demecinin yankıları, ikincisi ise Şerif Paşa'nın Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar Paşa ile Paris Barış Konferansı'nda "Ermenistan ve

⁴⁰ BOA, DH. ŞFR, 626/45.

⁴¹ BOA, DH. ŞFR, 98/308.

⁴² BOA, DH. ŞFR, 98/266; BOA, DH. ŞFR, 622/65.

⁴³ Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2011, s.49-54.

⁴⁴ BOA, DH. ŞFR, 637/89.

Kürdistan" kurulması yönündeki iş birliğidir. Ferit Paşa'nın istismara açık demeci öteden beri yönetim karşıtı faaliyetlerde bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticileri ve bazı aşiretler için iyi bir bahane olmuştur. Bu vesile ile devletin bölgeyi koruyamadığı fikri telkin edilmiştir. İzmir'in işgal edildiği günlere rastlayan günlerdeki bazı aşiretlerin tepkileri de vaziyeti olumsuz etkilemiştir. Bugünlerde Mazgirt Kaymakamlığı tarafından yapılan tahkikat neticesinde Ermenistan'ın teşekkülü hakkındaki teşebbüsler üzerine aşiretler arasında tedirginlikler olduğu aktarılmıştır. Ancak buna rağmen çevreden taşkınlık edebilecek aşiretlere gönderilen mektuplarda Türk ve Kürtler arasında "vifak ve ittihadın temini ve hükümete sadakat izharı" telkin ve tavsiye edilmiştir. Elâzığ Valisi Ali Seydi Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 14 Nisan 1919 tarihli telgrafta bu telkinlerin iyi bir tesire mazhar olduğunu, bu nedenle şimdilik asayiş tehdit edecek herhangi bir endişenin mevcut olmadığını bildirmiştir.⁴⁵

Görüldüğü üzere bu süreçte Dersim bölgesindeki gelişmeler yakından takip edilmiştir. Erzurum Valiliği'nin "Dersim'de İsyân Hazırlığı" olduğuna ilişkin bir rapor sunması üzerine Elâzığ Valiliği bu konuda bir tahkikat yürütmüştür. Elâzığ Valisi Ali Seydi imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Nisan 1919 tarihli rapordan anlaşıldığına göre bölgede bir Ermenistan kurulması teşebbüsüne karşı bazı kişiler ve gruplar çeşitli yerlere mektuplar göndererek Türkler ile Kürtler arasında uzlaşmaya varılması ve hükümete sadık olunması yönünde tavsiyelerde bulunmuşlardır. Söz konusu telgrafta bu mektupların nereden geldiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Elâzığ Valisi, Dersim Mutasarrıflığı'nın verdiği bilgilere dayanarak Ermenistan hakkındaki görüşlerin zayıflaması ve aşiretlere yapılan telkinlerin olumlu sonuç vermesi sayesinde şimdilik Dersim'de bir sıkıntının olmadığını ifade etmiştir.⁴⁶

Bu arada Kürdistan Teali Cemiyeti'nin temsilcisi olduğu iddiasıyla Paris Konferansı'na katılan ve Bogos Nubar Paşa ile anlaşılan Şerif Paşa'ya başta Doğu vilayetleri olmak üzere birçok yerden protesto telgrafları çekilmiştir. Batı Dersim'deki aşiret reisleri de İstanbul'a çektikleri telgrafta Osmanlı Hükümeti'ne sadık olduklarını açıkça ifade etmişlerdir.⁴⁷

Dersim'in önde gelen aşiret reisleri ve bazı mebuslar Ermenistan meselesini istismar etmek isteyen bazı aşiretlerin taşkınlıklarına da engel olmuştur. 29 Ocak 1920 tarihli yazıya göre Dersim Mebusu Binbaşı Hasan Hayri Efendi vasıtasıyla Dersim'deki aşiret reislerine nasihat edilmiş, böylece elli iki aşiret reisi namına dört reis tarafından Diyarbakır merkezli 13. Kolordu'ya bir telgraf gönderilmiştir. Dersimli aşiretler telgrafta "teyid-i sadakat ile nusret-i Osmaniye'nin Cenab-ı Hakk'dan tazarru ve niyaz olunduğu"nu bildirmişlerdir.⁴⁸ Böylece Dersim'deki aşiretlerin devlete sadakati açıkça vurgulanmış, ayrılıkçı bir siyaset takip eden Kürdistan Teali Cemiyeti'nin tutumu

⁴⁵ BOA, DH. ŞFR, 625/147.

⁴⁶ BOA, DH. ŞFR, 626/45; BOA, DH. ŞFR, 626/147; Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler 1916-1920*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.119.

⁴⁷ BOA, DH. İ. UM. EK, 118/23, s. 1-2.

⁴⁸ BOA, DH. İ. UM. EK, 118/23, s. 4.

eleştirilmiştir. Bu kapsamda Dersim'in İzoli Aşireti reislerinden Aziz Bey tarafından Meclis'e sadık olduklarına dair bir telgraf gönderilmiştir. "Büyük Millet Meclisi Riyasetine" başlıklı 19 Ekim 1920 tarihli telgraf şöyledir: "Arnavut ve Arap kardeşlerimizin başlarına getirilen ibretli felâkete Kürtleri de maruz bırakmak isteyen birtakım vicdansızların hain teşebbüslerini bütün mevcudiyetimizle reddediyoruz. Yedi asırdan beri İslamiyet'i muhafaza eden din ve kan kardeşlerimiz olan yüksek Türk milletiyle tevhid-i mukadderat etmeye yemin ettik. İngiliz ve Fransız parasıyla aramıza girmek isteyen bu kirli nifakı kırmaya azmettik. Yüce Meclis'in arzu ve emeline hadim ve muvaffakiyetine duacı olduğumuza itimadınızı istirham eyleriz."⁴⁹

Bu süreçte Çemişgezek ve Palu'dan gönderilen bir telgrafta bölge halkı "Kürt Meselesi" diye bir mesele tanımadıklarını şöyle dile getirmektedir: "Altı buçuk asırdır Türkiye yönetiminde tam bir esenlik içinde yaşıyoruz. Hiçbir zaman Türkiye'den ayrılarak ayrı bir hükümet kurmak ve ayrı bir bağımsızlık Kürtlerin aklına gelmemiştir. Tarihsel yaşantımız, dinî bağlantımız, ayrılık kabul etmez bir maddi ve manevi nitelikte birbirine bağlıdır. Konferansta söz söylemek hakkı ve yetkisi ancak TBMM Hükümeti'ni temsil eden Türk delegelerininindir. Onlar dışında, Kürdistan adına söz söylemek isteyen herhangi bir kişiye ve derneğe bizce hiçbir zaman yetki ve vekillik verilmemiştir."⁵⁰

8. Dersim'in Millî Mücadele'ye Desteği ve Zaferlerin Şehirdeki Yankıları

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de açılışı nedeniyle birçok yerden olduğu gibi Dersim Mutasarrıflığı'ndan da tebrik telgrafları gelmiştir.⁵¹ Dönemin önemli gelişmelerinin yakından takip edildiği Dersim'de, Doğu'da Ermenilere ve Batı'da Yunanlılara karşı elde edilen başarılar sevinç uyandırmıştır. Dersim mebusları da zaferlerden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. Nitekim Millî Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa komutasındaki birliklerin Doğu'da Ermenilere karşı elde ettiği zafer Çemişgezek'te büyük bir memnuniyet yaratmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarından beri zaman zaman Ermenilerin saldırılarına maruz kalan bölge ahalisi için Ermenilerin tehdit olmaktan çıkartılması ve elde edilen Gümrü Barış Antlaşması üzerine Çemişgezek Belediye Reisi Hasan Bey, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya bir tebrik telgrafi göndermiştir. Hasan Bey, 8 Aralık 1920 tarihli telgrafında İslamiyet'in ve Türklüğün kurtuluşunu müjdeleyen son başarılarından dolayı tebriklerini arz etmiştir.⁵² Dersim eski mebusu Lütfi Fikri Bey, İkinci İnönü Zaferi münasebeti ile İstanbul'dan bir tebrik telgrafi göndermiştir. 7 Nisan 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben gönderilen telgrafta Lütfi Fikri Bey, devletin mukadderatı açısından önemli bir başarı olan zafer nedeniyle tebriklerini sunmuş, en kısa zamanda haklı bir barış anlaşmasıyla memleketi dâhilen kemiren karışıklığın ortadan

⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. V, s.91.

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. IX, s.132-133.

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. I, s.93-94.

⁵² Haluk Selvi & Bülent Cırık, *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020, s.373.

kaldırılmasını temenni etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu temenniye kayıtsız kalmamış, 16 Nisan 1921 tarihli cevabi telgrafında “Kahraman ordumuzun kazandığı muzafferiyet-i ahire münasebetiyle vaki olan tebriklerinize teşekkür ederim” ifadeleri ile mukabele etmiştir.⁵³

Millî Mücadele açısından bir dönüm noktası olacak olan Sakarya Zaferi öncesinde, yoğun harp hazırlıkların devam ederken Nazımiye’den de destek ve tebrik telgrafları çekilmiştir. Müdafaa-i Hukuk Heyeti Reisi Hayrullah, Belediye Reisi İbrahim, Müftü namına ulemadan Tefvik Efendi tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine çekilen 20 Ağustos 1921 tarihli telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: “Meşru istiklalimizi imha maksadıyla alçak Yunanlılar tarafından vuku bulan son şiddetli taarruzları da Allah’ın yardımıyla fedakâr bir surette durdurmaya muvaffak olan ve mücadelesine devam eden büyük ordumuzun kumandanlarına ve fertlerine millet ve memleket namına selam ve hürmetlerimizi tebliğ ederiz. Hakk’ın inayetiyle topraklarımızdaki hain ve muhteris düşmanı mahvedinceye kadar bu cihada devam ve muvaffakiyeti temin için malen ve bedenen her türlü fedakârlığı yapmaya iftiharla ve birlikle amade bulunduğumuzun ilanını rica eyleriz.”⁵⁴ Nazımiye’nin önde gelenleri bu telgraf ile Kütahya-Eskişehir Savaşlarındaki Yunan ilerleyişini durduran ordu kumandanı ve erlerine halkın selam ve hürmetlerini iletmiştir. Allah’ın yardımıyla topraklarımızdaki hain ve muhteris düşmanın Anadolu’da sökülüp atılmasına kadar cihada devam edilmesi temennisi dile getirilmiştir. Bunun için üzerlerine düşen her türlü fedakârlığı yapmayı iftiharla kabul edeceklerini vurgulamışlardır.

Nazımiye’den çekilen destek telgraf gibi Çemişgezek’ten de Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine bir telgraf gönderilmiştir. Belediye Reisi Hüseyin, Müftü Akif, Müdafaa-i Hukuk Reisi Ahmet, Müderris Tefvik ve eşraftan Ahmet Efendi 22 Ağustos 1921 tarihli telgrafta özetle şu ifadeler yer vermişlerdir: “Ecdadımızın kanlarıyla yoğrulmuş olan memleketimizi istila eden ve milletimizin istiklalini mahvetmek isteyen düşmanı müthiş cansiperane hücumlarıyla durdurmaya muvaffak olan ordunun bütün kumandan ve erlerinin bu fedakârlıkları milleti şükrana boğmuştur. Bu yolda muvaffakiyetlerinin ve afiyetlerinin devamına dua etmekteyiz. Düşmanlarımız topraklarımızdan çıkarılıncaya kadar malen ve bedenen her türlü fedakârlığı yapacağımızı arz eden kararımızın selam ve hürmetlerle ordumuz subay ve erlerine iletmesini niyaz eyleriz.”⁵⁵

Sakarya Savaşı günlerinde de Dersim merkezinde coşkulu bir miting yapılmış, akabinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine bir telgraf gönderilmiştir. Belediye Reisi Seyyid Sabit, Karaballı Reisi Fatozade Mehmet Ali, Aşağı Abbasuşağı aşireti reisi İbrahim, Yukarı Abbasuşağı aşireti reisi Seyyid Rıza, eşraftan Receb, Cemil ve Mehmet Beylerin imzasının olduğu 24 Ağustos 1921 tarihli telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: “İstiklalimizi ve varlığımızı mahvetmek maksadıyla Avrupa’nın üzerimize musallat ettiği hain ve intikamcı Yunanlılar insaniyet tarihi huzurunda daima namert olarak

⁵³ Selvi & Cırık, *Millî Mücadele’de TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*, s.373.

⁵⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 24 Ağustos 1921.

⁵⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Eylül 1921.

bilinmektedir. Yunanlıların bu hareketlerine karşı din ve vatan aşkıyla dolu göğsümüzü gererek sefil düşmanı her gün kahreden asil ve cesur ordu bu defa büyük bir asalet ve metanetle düşmanın tecavüzlerini kırmaya muvaffak olmuştur. Ordumuzun bu zaferi millî emel ve yeminimize pek yakın günlerde kavuşacağımız hissini vermektedir. Cenab-ı Hak tuttuğumuz yolda muvaffakiyet ihsan etsin. Ey muhterem mebuslarımız ve ordumuzun kahraman, fedakâr kumandan, subay ve erleri! Sizler Allah'ın yeryüzündeki adalet ve nusret numunelerinden başka bir şey değilsiniz. Bu mukaddes dinin tek koruyucusu ve hizmetkârı ancak sizlersiniz. Üç yüz milyonluk İslam âlemi dahi nurlu ve masum gözlerini sizin muvaffakiyetlerinize dikmiş müjde bekliyor. Bugün burada heyecanla toplanan ve muvaffakiyetinize dualar eden bizler, mübarek gözlerinizden öper ve cümlenize kalplerimizden taşan hürmetlerimizi arz eyeriz. Bugün yine kadın erkek, çocuk çocuk hepimiz, malımızla canımızla Misak-ı Millî uğrunda feda olmaya ahd ve yemin ediyoruz. Allah muzaffer etsin muhterem gaziler.”⁵⁶

Belediye Başkanın yanı sıra üç aşiret reisi ve eşraftan kişilerin imzasının yer aldığı bu telgraf Dersim ahalisinin ordumuzun Yunanlılar karşısındaki mücadelesini ve zaferi yakından takip ettiğini göstermektedir. Elde edilen zaferin sadece Anadolu için değil aynı zamanda İslam dünyası için bir umut ve kurtuluş olduğuna dikkat çekilmiştir. Nihai gayenin düşmanın Anadolu'dan atılarak Misak-ı Millî sınırları içerisinde hür bir şekilde yaşamak olduğu, bunun için de her türlü fedakârlığa hazır olduğu dile getirilmiştir. Yunanlılara karşı öldürücü darbenin vurularak vatanın düşman işgalinden kurtulması için yapılan hazırlıklar toplumdaki heyecanı ve dayanışmayı artırmış, zafere olan inancı tahkim etmiştir. Pülümür halkı da 25 Ağustos 1921 günü yaptıkları bir mitingle bu inançlarını ortaya koymuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen telgrafta, bu durum şöyle dile getirilmiştir: “Bugün bütün kasaba ve civar köylerin ahalisi cami-i şerifte toplanarak Mevlid-i Şerif okuyup, şanlı muazzez ordumuzun muzafferiyeti için dualar etmişlerdir. Mukaddes gayemizin elde edilmesi yolunda her türlü fedakârlığın yapılacağına Pülümür halkı da ahd ve yemin etmişlerdir.”⁵⁷

Sakarya Zaferi sonrasında Anadolu'nun her tarafında zafer şenlikleri tertip edilmiştir. Toplumun her kesiminden insanların katıldıkları bu şenliklerden birisi de Çarsancak'ta gerçekleştirilmiştir. 22 Eylül 1921 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde “Çarsancak'tan Samimi Temenni” başlığı altında Çarsancak'daki etkinliklere değinilmiştir. Çarsancak Belediye Reisi Lütfü, Müftü Ağazade Mehmet ve eşraftan Necib Efendi'nin imzalarının olduğu telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir: “Din düşmanlarının mevcudiyetimizi imhaya olan azim ve kararına karşı dinin yüceltilmesi ve mevcudiyetimizin temini uğrunda açılan bu büyük cihatta Hakk'ın yardımı ve Peygamber Efendimizin ruhaniyetinin imdadı ile harikalar gösteren ve büyük ecdadımızın öz torunları olduğunu Sakarya Meydan Muharebesiyle de bir kere daha ispat eden cesur ve azimkâr ordumuzun fedakâr kumandan ve muhterem subaylarıyla erlerine teşekkür ederiz. Düşmanın pis

⁵⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1921.

⁵⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1921.

ayaklarından vatanımızın tamamen temizlenmesine duacıyız. Yaşasın millet, Yaşasın ordunun muhterem kumandan ve subayları, Yaşa ey milletin kurtarıcısı Mustafa Kemal Paşa!”⁵⁸

Kütahya-Eskişehir Savaşları nedeniyle Yunan ordusunun Ankara yakınlarına kadar gelmesi üzerine Meclis’in Kayseri’ye taşınması söz konusu olmuştur. Tedirginlik ve kaygının yoğun olduğu ve sert tartışmaların yaşandığı bir oturum sırasında söz alan Dersim Mebusu Diyap Ağa, “Buraya savaşmaya mı yoksa kaçmaya mı geldik!” diyerek Millî Mücadele’ye verdiği destek ve cesareti ile takdir toplamıştır.⁵⁹ Bölgeden Büyük Taarruz zaferi nedeniyle çekilmiş ve 18 Eylül 1922 tarihli Meclis Zabıtlarına yansıyan tebrik telgrafları vardır. Bu kapsamda Pülümür Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Pülümür Belediye Başkanlığı zaferi kutlayan telgraflar göndermişlerdir.⁶⁰

Millî Mücadele’ye destek veren Dersim Milletvekili Diyap Ağa, 3 Kasım 1922’de Lozan’a gidecek olan heyetin nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda yapılan oturumda önemli bir konuşma yapmıştır. Diyap Ağa konuşmasında toplumun değerlerine, birlik ve bütünlüğüne vurgu yapmıştır. Adeta bir babanın evlatlarına samimi ve sıcak nasihatlerini andıran telkinlerinde şu sözlere yer vermiştir: “Efendiler kusura bakmayınız ben ihtiyarım. Hepimiz biliyoruz ve söylüyoruz ki, dinimiz, diyanetimiz, aslımız ve neslimiz hep birdir. Bizim içimizde ayrılık, gayrılık yoktur. İsmimiz de, dinimiz de, Allahımız da birdir. Ağzımıza gelen de budur. Ne diyeyim efendim? Hepinize söz söylemek için ben takat getiremem. Hepimizin halimize göre söyleyecek sözlerimiz ıttır. Hele bu haller bertaraf olsun... Bir kere bu haller bertaraf olsun, Allah da hepimizin hallerine vardım eder. Allah doğrunun muinidir. Bendeniz ihtiyarım kusura bakmayınız. Halimize göre sözlerimiz vardır. Ama bugün dinimiz de, diyanetimiz de kitabımız da, hep birdir. Allah yardımcısı olsun. Hangisini münasip görmüş ise öyle etsin. Hamdolsun gidenler dinini, diyanetini bilir adamlardır. Heyet içinde bulunanlar, zannederim, kendi dinine, diyanetine hıyanet etmek istemez. Hepimiz biriz. Ne Türklük, ne Kürtlük davası vardır. Hep biriz, kardeşiz. Bir kişinin beş on oğlu olur. Biri Hasan, biri Ahmet, biri Hüseyin, biri Mehmet isimli olabilir. Fakat hep bir insandırlar. Biz de öyleyiz. Yoksa ayrı, gayrımız yoktur. İsmimiz Hüseyin, Mehmet. Hepsisi bir ananın, bir babanın oğludurlar. Dinleri, diyanetleri, kabileleri birdir. Ama düşmanlar bizi birbirimize sardırma için tuzaklar kuruyorlar. Sen şöylesin, ben böyleyim, filân diye hile yapıyorlar. Bunda ne fayda var? Ne kadar ileri giderse o kadar iyidir. Birbirimizle iftihar ederiz. Biz bir kardeşiz. Bizim dinimiz, diyanetimiz birdir. Bazıları bilmiyorlar, birçok şeyler söylüyorlar ama onlar bilmiyorlar, öyle değildir. Lâ İlahe illallah Muhammed Resulullah işte bu.”⁶¹

⁵⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Eylül 1921.

⁵⁹ Savaş Sertel & Salih Akyel, “Birinci TBMM’deki Dersim Milletvekilleri ve Faaliyetleri”, *Türk Sosyal Tarihciliğinde Bir Yalnız İsim Bahaeddin Yediylıldız’a Armağan*, Ed. Yunus Koç& Serhat Küçük, Ankara: 2015, s.306.

⁶⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. XXIII, s.100.

⁶¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. XXIV, s.347.

26 Ocak 1924 tarihinde Dersim mebusları Feridun Fikri ve Ahmet Şükrü Beylerin Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdikleri bir yazıda Nazımiye kazası ahalisinin vatanseverliğine dikkat çekilmiştir. Nazımiye ahalisinden birçoğunun “Mücadele-i Milliye” esnasında Dersim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne intisap ederek vifak ve mücahedesine gerçekten ve tamamen hizmet etmiş oldukları dile getirilmiştir.⁶² İlk dönem Dersim mebuslarının tamamı yerel ileri gelenlerdir. Bunların bir kısmı aşiret ağasıdır. Bunun nedeni Dersimlilerin Millî Mücadele'ye tam desteğinin temin edilmek istenmesi olmalıdır.

Diyap Ağa mecliste Mustafa Kemal Paşa'ya en yakın milletvekillerinden biri olmuştur. Dersim mebusları ülkenin kurtuluşu hususunda hassasiyet göstermişler ve Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermişlerdir.⁶³

9. Eşkivalık Hareketleri ve Dersim Meselesi

Dersim, Millî Mücadele yıllarında Koçgiri İsyanı ile ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti döneminde zaman zaman Dersim bölgesinde bir takım asayiş problemleri yaşandığı ve bu problemlerin çevredeki yerleşim merkezlerini de olumsuz etkilediği bilinmektedir. XIX. yüzyılda Diyarbakır, Elâzığ, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinin kesiştiği bir noktada bulunan Dersim sahip olduğu sosyolojik ve coğrafi hususiyetleri nedeniyle istikrarsız bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullar ve Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu etmenler Dersim ve çevresinde karışıklıklara neden olmuştur. Ermeni-Rus ilerleyişinin bölgeyi tazyik ettiği, Rus işgalinin etkilerinin hissedildiği bir dönemde idareye karşı bir duruş sergileyen bazı aşiretlerin tutumu güvenlik ve huzuru olumsuz etkilemiştir.

Üç imzalı bir arzuhal bölgede yaşanan sosyal problemleri tasvir etmektedir. Buna göre Mamuretülaziz Vilayeti dâhilindeki Dersim Sancağı'na bağlı Ovacık havalisi Kürtleri öteden beri Eğin, Kemah ve Çemişgezek kazalarına ait köylerde sakin olan Türk köylerini devamlı olarak talan etmektedir. Meşrutiyetin ilanından evvel devam eden bu gibi saldırıların önü alınacağı ümit edilirken, yeni devirde de durumda hiçbir değişiklik olmamış, saldırılar sürüp gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında ise yağma ve talan pek vahim bir hal almıştır. Rus ordularının ilerlemesi üzerine meydana serbest bulan eşkıya, muntazam çeteler teşkil ederek tüm köyleri basmış, mal, eşya ve erzak namına ne varsa hepsini almış, kadın, erkek birçok masumları da şehit etmişlerdir. Her ne kadar Eğin Kazası düşman işgaline uğramasa da bu eşkıya yüzünden istila gören yerler kadar ve belki daha ziyade felaketlere maruz kalmıştır. Bu havalide sakin olan itaatkâr ve zavallı Türkler ne yapacaklarını ve kimden yardım isteyeceklerini bilmiyorlar. Tarlalarına, bağ ve bahçelerine gidemedikleri gibi öteden beriden birçok müşkülata tedarik edebildikleri hayvan ve erzakları ellerinden alınmaktadır. Bir taraftan harpte

⁶² BCA, 30-10-0-0/6-35-28

⁶³ Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, s.385.

binlerce şehit veren, diğer taraftan açlık ve sefalet altında kıvranan bu zavallıların hükümetten asla himaye görmemeleri ve bir takım eşkıyanın eline bırakılmaları üzüntü verici bir haldir. Bu hale bir nihayet verilmesi için defalarca Sadaret'e müracaat edilmiş olduğu gibi Mebûsan Meclisi Riyasetine de mahallinden bir dilekçe takdim edilmişse de, maalesef devam eden bu müracaatların hiçbir semeresi görülmemiştir. Bu defa da o havalideki asker çekilir çekilmez eşkıya acımasız bir şekilde köylere saldırmaya başlamıştır. İlbaharın gelmesiyle birlikte yollar açıldığı takdirde artık mağdurların barınma imkânı yoktur. Hükümet tarafından gerekli tedbirlerin alınmadığı ve o havaliye fazla miktarda asker ve jandarma gönderilerek geçit mahalleri tutulmadığı takdirde bu defa canlı bir fert bırakmayacaklarından korkulmaktadır.⁶⁴

Tasvir edilen vaziyet, Mütareke ve Millî Mücadele'nin en hassas ve kırılğan döneminde de bir süre devam etti. Aşiretler arasında sık sık çatışmalar yaşanmakta idi.⁶⁵ Bölgeden giden istihbarat raporlarında Dersim aşiretlerinin siyasi bir kalkışmaya yönelik hazırlık yaptığı dile getiriliyordu. 1 Mart 1919 tarihli yazıda, Dersim Kürtlerinin her fişegi ikişer kuruşa satın aldıkları ve bu halin de Dersim'de umumi bir kıyamın başlangıcı olabileceği beyan ediliyordu.⁶⁶ Batı'da Yunan işgalinin etkili olduğu ve Millî Mücadele'nin henüz örgütlenme aşamasında olduğu günlerde, Dersim'de yeniden birtakım sıkıntılar zuhur etti. Bu sıkıntıların bir kısmı iç nedenlerden kaynaklanmakla birlikte bir kısmı da harici kışkırtmalardan ileri geliyordu. Alishir ve maiyetindekiler Dersim aşiretleri içinde dolaşarak aşiretleri ve ahaliyi Osmanlı Hükümeti aleyhine teşvik ve tahrike çalışıyordu.⁶⁷ Bölgede dolaşan İngiliz ve Fransızlar da Dersim üzerinden Kürdistan'a bir şekil vermeye uğraşıyordu. Dersim Mebusu Hasan Hayri Efendi, bu devletlerin gayesinin "Kürtleri Türklerden ayırarak ikisini de boğmak" olduğunu söylemekteydi. Hayri Efendi, Kürtlerin Türklerden ayrılmasının "pek fena" olacağına dikkat çekerek dikkatli davranılması gerektiğini beyan etmişti.⁶⁸

Koçgiri hadisesi Büyük Millet Meclisi'nde müzakere edilirken Dersimlileri itham eden bazı çıkışlar yapılmıştır. Dersimlilerin yabancı devletlerden para aldığı ve farklı inanca sahip olduğu yönündeki suçlamalara karşı Dersim Mebusu Mustafa Bey özetle şu cevabı vermiştir: "Dersim ihvanı diyor ki; biz İngilizlerden para almışsak mebuslarımız da almışlardır. Aramızda İslâm bağı vardır. Ruslar bize milyonlarca para teklif etti, biz kabul etmedik. Namusumla temin ediyorum, hepsi isyan etmemiştir. Arz edeyim bir aşiret zulüm üzerine isyan etmiştir. Biri birine karıştırılmıştır. Beni döğersen ben de seni döverim. Eğer biz İngiliz parası aldıksa, biz kendimizi asalım."⁶⁹

⁶⁴ BOA, DH. EUM. 2. Şb, 37/33.

⁶⁵ BOA, DH. ŞFR, 642/16.

⁶⁶ BOA, DH. ŞFR, 97/197.

⁶⁷ BCA, 30-18-1-1/2-21-14.

⁶⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, c. XIII, s.253.

⁶⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, c. XIII, s.272-274.

Mamuretülaziz Vali Vekili tarafından Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderilen, 23 Nisan 1921 tarihli telgrafta, Dersim Mebusu Hüseyin Hayri tarafından Dersim Kürtlerinin bazılarına hitaben yazılan mektubuna değinilmiştir. Erbilli aşireti reisi Yusuf, Kureyşanlı Ali Kağ, Seyyid İbrahim, Mehmet Çavuş, Zeynel Çavuş, Hormekli Süleyman Bertal, Haydaranlı Kamer, Garnili Musa, Şeyh Mehmedanlı Keki, Maskanlı Mustafa Efendi ve Ağalara hitaben gönderilen mektubun aslına mutabık nüshasında şu ifadelere yer verilmiştir: “Ağalar! Kaç senedir sizi görmeyi, sizinle yani milletin büyükleriyle konuşmayı arzuluyorsam da maalesef bazı mühim işlerden vakit bulup ziyaretinize gelemedim. Bundan iki ay evvel Hozat’a gittimse de kış olması münasebetiyle gelemedim. Bugünlerde gelecek idimse de Ankara’dan istenildiğimden Ankara’ya gideceğim. Şayet gitmesem Allah’ın izniyle geleceğim. Bazı aşiretlerin birbirleriyle münazarada bulduklarını büyük bir üzüntüyle haber alıyorum. Cümleten “muhibb-i ehl-i beyt” olan sizin gibi pak nesillerin bu sıralarda birbiriyle ittihat edip vatana hizmet etmeleri icap ederken böyle birbirleriyle yani kardeşin kardeşle uğraşması katiyen caiz değildir. Sizi sevmeyenler ve hatta bizzat hükümet memurlarından bazıları bile sizin aranıza kötülük sokarlar. Böyle adamlara katiyen aldanmayıp kardeş gibi birbirinizle geçininiz. Hükümetin kanunundan katiyen ayrılmayınız. Ayrılmadığınız halde bin türlü iftiralara uğradığınızı biliyorum. Şimdiye kadar yaptığınız gibi kanun ve itaatten ayrılmayınız. Şayet size iftira veyahut hakaret etmek isteyen olursa topluca bana bildiriniz. Hepinize hususi selamlar ederim, muhterem ağalar.”⁷⁰

Dersim Mebusu Hasan Hayri Efendi, 11 Kasım 1921 tarihli meclis konuşmasında “Dersim Meselesine” geniş yer ayırmıştır. Hayri Efendi, Dersim Meselesinin “dört yüz seneden beri Osmanlı Devleti’ni meşgul ettiğine” dikkat çekmiştir. Buna göre öteden beri bu mesele için tayin olunan memurların kötü tutumu yüzünden ahali arasında ihtilaflar meydana gelmiştir. Bu nedenle IV. Murad döneminden beri ahali birbirleriyle mücadele ettiklerinden daima orada bir takım ocaklar söndürülmüştür. Meydana gelen sıkıntılar nedeniyle hem Türkler hem de Kürtler zarar görmüştür. Öteden beri var olan uygulamalarından dolayı Dersim ahali de devlete karşı çekingen ve mesafeli davranmıştır. Ancak buna rağmen Mondros Mütarekesi neticesinde hükümetin giriftar olduğu külfet içinde Dersim, kongrenin teşekkülü üzerine, kongreyi meşru addederek doğrudan doğruya himayesine girmiş, Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ne bu şekilde iştirak etmiştir.⁷¹

Hasan Hayri Bey ve bazı mebus arkadaşları 18 Kasım 1920’de yapılan meclis oturumunda Dahiliye ve Maliye nazırlarına 4 maddelik bir soru önergesi vermiştir. Hasan Hayri Bey önerge cevaplanmadan önce söz alarak Dersim meselesinin dört yüz

⁷⁰ C.A. A:III-7, D: 18, F: 33-1.

⁷¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. V, s.428-429.

yıldan beri devam eden bir sorun olduğunu, bu meselenin çözümü için tayin olunan memurların kötü yönetimleri nedeniyle halkın belleğinde bir olumsuzluk oluştuğunu belirtmiştir. Bu nedenle Dersim halkının o ana kadarki süreçte hükümet idaresine karşı ürkek ve çekingen yaklaştığına dikkat çeken Hayri Bey, hiçbir hükümete boyun eğmeyen Dersim'in Anadolu'da oluşan geçici hükümeti meşru saydığını belirtmiştir. Hayri Bey konuşmasının devamında, Dersim halkının aç olduğunu, ekonomisinin başka illere bağlı olduğunu, bölgede görülen hırsızlık ve eşkıyalığın da bundan kaynaklandığını, sıkıntıların idaredeki kötü yönetimin ve bölgeyi bilmeyen memurların tecrübesizliğinden ileri geldiğini ilave etmiştir. Hasan Hayri Bey'den sonra Dahiliye Nazırı Adnan Adıvar söz almıştır. Adıvar, Dersim'de önemli bir asayişsizlik olmadığını ve Kürtlük-Türklük davası güdülmediğini vurgulamıştır. Yalnızca Alişir diye birinin etrafına topladığı adamlarla bölgede dolaştığını ve ev yakmak, yağmalamak gibi bazı asayişsizliklerde bulunduğunu, Alişir'in takip edildiğini, yeni alınan bir telgrafa göre merkezî hükümetten aman dilemek için hükümete başvurduğunu, Alişir'in bağımsız bir Kürdistan için propaganda yaptığını söylemiştir. Bu isyanın yayılmaması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde özellikle Doğulu mebuslar büyük çaba sarf etmiştir. Dersim bölgesindeki gerginlik ve kargaşanın devam etmekte olmasında, Batıda Yunan tehlikesinin gittikçe büyük boyutlara ulaşmakta olmasının da etkisi vardır. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa isyan sırasında Seyit Rıza'dan sükûnetin muhafazasını istemişti.⁷² Hasan Hayri Bey de Koçgiri Ayaklanması sırasında Dersim aşiretlerinden soğukkanlı davranmalarını ve olaylara karışmamalarını talep etmişti.⁷³

Dersim Mebusu Ferhat aşireti reisi Kahraman Ağazade Diyap, Dersim Mebusu Kansuzade Hayri ve Dersim Mebusu Mustafa Bey tarafından Büyük Millet Meclisi Riyasetine verilen 29 Kasım 1920 tarihli uzun önergede "Dersim Meselesine" dair önemli saptamalar yapılmıştır. Önergede, altı yüz yıllık Osmanlı Devleti'nin en büyük iç meselelerinden birisinin Dersim vukuatı olduğuna, aslında önemsiz olan bu meselenin araya giren kişiler yüzünden çözülmesi imkânsız bir sorun haline geldiğine dikkat çekilmiştir. Meşrutiyetin ilanı ile mütegalibenin yine imtiyazlar elde ettiği, günahsız milletin yeni dönemde hiçbir fayda temin edemediği ifade edilmiştir. Gerek Dersim ve gerekse de Osmanlı memleketlerinin maruz kaldığı kötü idare nedeniyle ciddi sıkıntılar yaşadığı dile getirilmiştir. Önergenin başında; vatan ve İslamiyet'i kurtarmak azmiyle ortaya atılan birkaç İslam vatanperverinin çabası ile Büyük Millet Meclisi'nin teşekkül ettiği belirtilmiştir. Bu süreçte Dersim halkının Meclis'in meşruiyetini herkesten evvel takdir ettiği, bununla birlikte vatani ve dini hizmetleri yerine getirmek için Meclis'e mebus gönderdiği vurgulanmıştır. Önergenin devamında ise Dersim vukuatının ortaya çıkışı dört kelime ile dile getirilmiştir: Kötü idare, açlık, eğitimsizlik ve bu fırsatlardan

⁷² Selvi & Cırık, *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s.372.

⁷³ Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, s.389.

istifade eden zorbaların gayrimeşru işleri teşviki ve aynı zamanda idari makamlara yalan yanlış ihbarlarda bulunmalarınıdır. Bu sıkıntıların üstesinden gelinmesi için çözüm yolları da önerilmiştir. Meclis'in bu dört meseleye çare bulduğu takdirde "Dersim muamması"nın %90 halledilmiş olacağı iddia edilmiştir. Bu bağlamda Dersim mebuslarının mahallî ahvalin alacağı şekil ve usulü hakkındaki önerileri şöyledir: "Öncelikle Dersim, Elâzığ'dan ayrılarak müstakil olarak idare edilmelidir. Dersim ile Elâzığ arasındaki Murat Suyu üzerinde öteden beri planlanan bir köprü'nün ve Hozat'a kadar bir yolun imkân olduğu kadar süratle inşa edilmesi gerekir. İkinci olarak, Dersim'de meskûn aşiret mıntıkları bir nahiye addedilmeli ve aşiretin reisi o nahiyenin müdürü olarak aşiret efradıyla kendi mıntikasından mesul olmalıdır. Merkez livadan başka diğer beş kaza kaymakamlıkları şimdilik nispet dairesinde aşiret reisi ve beylerden seçilmek suretiyle veyahut Dersim mebuslarının teklifiyle Büyük Millet Meclisi Heyet-i Vekilesi tarafından tayin edilmelidir. Her kazanın büyüklüğüne göre mutasarrıflıkta Meclis-i Umumi vazifesini ifa edecek bir ila iki zat seçilmeli ve Dersim'de tatbik edilecek her bir karar meclis kararıyla mutasarrıflıktan icra edilmelidir. Mutasarrıflığa vatanın nezaket ve ehemmiyetini takdir eden, aynı zamanda toplumun gelenekleri ve değerlerine vakıf Dersim sakinlerinden kişiler seçilmelidir. Üçüncü olarak, mutasarrıflık emrinde olmak üzere Dersim iki müfettişlik mıntikasına ayrılmalıdır. Her mıntıkaya mahallî ahvali ve muamelatı teftiş etmek üzere birer müfettiş tayin edilmelidir. Nazımiye, Mazgirt, Çarsancak kazaları birinci mıntika; Ovacık ve Çemişgezek ise ikinci mıntika addedilmelidir. Dördüncü olarak, Dersim Sancağı dâhilinde meydana gelen suçların cezaları ertelenmelidir. Bu ertelemeyen Dersim civarında bulunan Elâzığ, Maden, Arapkir, Eğin, Kemah, Erzincan, Pülümür, Mamahatun, Tercan, Kiği, Çapakçur ve Palu kazalarının Müslüman ahali de istifade etmelidir. Beşinci olarak, Dersim'in yukarıda zikredilen kazaları dâhilindeki metruk araziler aşiret mensuplarına bedelsiz olarak dağıtılmalıdır. Ziraat bankalarınınca bu kişilere imkânlar ölçüsünde yardım edilmelidir. Bu arazilerin yazılması ve taksimi için Dersim Mutasarrıflığı Riyaseti altında Müslümanlardan bir komisyon oluşturulmalıdır. Bu komisyonun vereceği ve yapacağı taksimata hiç kimsenin itiraz hakkı olmamalıdır. Altıncı olarak, peyderpey mekteplerin inşasında başlanmalıdır."⁷⁴

Dersim mebusları tarafından verilen önerenin içerisinde yer alan bazı tekliflerin millî ve merkezî devlet anlayışına aykırı bir durum arz ettiği dikkat çekmektedir. Bu nedenledir ki mahallî ve feodal anlayışı daha da tetikleyecek olan bu teklifler hükümet tarafından kabul görmemiştir.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. VI, s. 118-119.

10. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de Mamuretülaziz Vilayeti’ne bağlı olan Dersim Sancağı gerek Osmanlı Devleti döneminde gerek Cumhuriyet döneminde bir takım toplumsal hadiseler sahne olmuştur. Uzun süre mahallî idareyi ve merkezi yönetimi meşgul eden Dersim’de devlet otoritesinin tesis edilmesi ve toplumsal huzurun sağlanması için bir dizi tedbir önerilmiştir. Bu kapsamda ulaşım, eğitim, güvenlik, üretimi esas alan düzenlemeler yapılmıştır. Alınan tedbirlerde ve uygulanan politikalarda kısmi başarılar elde edilse de asayiş meselesi istenilen ölçüde sağlanamamıştır.

XX. yüzyılın başlarında çıkan karışıklıkların uzantısı olarak Birinci Dünya Savaşı esnasında da Dersim’de bir dizi karışıklıklar yaşanmıştır. Bu dönemde Rusların Van ve Bitlis’i işgal etmesi üzerine Dersim ve çevresi Rus işgaline açık hale gelmiştir. Öteden beri mahallî idare ile uyum problemi yaşayan bazı aşiretler Doğu Dersim bölgesinde 1916 yılında isyan etmiş ve bazı yerleşim yerlerini yağmalamıştır. 3. Ordu tarafından alınan tedbirler sayesinde kısa sürede Dersim’de kontrol sağlanmıştır. Bu süreçte birtakım aşiretlerin taşkınlıklarının aksine Rus işgalinin Dersim’i de işgal sahasına dâhil edeceği kaygısı ve vatanseverlik duygusu ile hareket eden Dersim aşiretleri, Osmanlı ordusu ile birlikte hareket ederek, oluşturdukları milis kuvvetlerle Ruslara karşı mücadele etmiştir.

1919 yılı sonlarında Fransızlar tarafından Antep, Urfa ve Maraş işgal edildiğinde Dersim sancağından İtilaf devletleri temsilcilerine, İstanbul Hükümeti’ne ve Temsil Heyeti’ne protesto telgrafları çekilmiştir. Bu telgraflarda Dersim’in önde gelen aşiretleri, kanaat önderleri, belediye başkanları ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarının imzaları yer almıştır. Güney illerinin işgaline gösterilen tepkiler İzmir’in işgali üzerine de gösterilmiştir. Çok sayıda aşiret reisinin yer aldığı protesto telgraflarında İzmir’in işgalinin Wilson Prensiplerine aykırı olduğu, Paris Konferansı’ndan çıkan kararın hayal kırıklığı oluşturduğu, gerçekleşen bu işgalin kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır.

Millî Mücadele’de Dersim sancağında Rus ve İngiliz istihbarat subaylarının ve onların telkinleri ile hareket eden ayrılıkçı bazı kişilerin telkinleri nedeniyle zaman zaman askerî ve mülki yetkilileri kaygılandıran gelişmeler yaşanmıştır. Buna rağmen Dersim, Anadolu’nun işgaline ve parçalanmasına yönelik girişimlere karşı duyarlı bir tutum sergilemiştir. Kürdistan Teali Cemiyeti’nin temsilcisi olduğu iddiasıyla Paris Konferansı’na katılan ve Bogos Nubar Paşa ile anlaşan Şerif Paşa’ya karşı Dersim’deki aşiret reisleri İstanbul’a çektikleri telgraflarla Osmanlı Hükümeti’ne sadık olduklarını açıkça ifade etmişlerdir.

Koçgiri İsyanı nedeniyle de Dersim ve çevresinde bir süre istikrarsızlık meydana gelmiştir. Geleneksel eşkıyalıktan ziyade politik ve siyasi bir amaç taşıyan Koçgiri İsyanı geniş bir toplumsal taban bulamamış ve kısa süre içerisinde kontrol altına alınmıştır.

Dersim mebusları bu kalkışmayı “Kürtleri Türklerden ayırarak ikisini de boğmak” olarak değerlendirmiştir. Bu süreçte Dersimlilerin yanı sıra Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan Dersim mebusları da “ayrılık, gayrılık” olarak değerlendirilecek Kürtçülük propagandalarına rağbet etmemiştir. Nitekim devletin mukadderatı açısından önemli olan askeri başarılar yakından takip edilmiş, orduya tebrik ve şükranlar dile getirilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen destek telgraflarında toplumun farklı kesimlerinin imzalarının yer aldığı görülmektedir. Toplumun varlığı ve istiklalini ilgilendiren askerî ve diplomatik gelişmelerde yapıcı ve destekleyici bir yaklaşım sergilenmiştir.

Kaynaklar / References

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

C.A. A:III-7, D: 18, F: 33.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri

BCA, 30-10-0-0/6-35-28; 30-18-1-1/2-21-14.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

BOA, A.VRK, 831/19; 832/23; 836/29.

BOA, DH. EUM. 2. Şb, 37/33.

BOA, DH. İ. UM. EK, 118/23.

BOA, DH. ŞFR, 622/65; 625/147; 626/45; 626/147; 637/89; 642/16; 97/197; 97/325; 98/143; 98/266; 98/308.

Kitap, Makale ve Hatıralar

Ahmet İzzet Paşa. *Feryadım*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1992.

Akbulut, Yılmaz. *Bingöl Cepheleri*. İstanbul: Emel Matbaası, 1971.

Akgül, Suat. *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*. Ankara: Berikan Yayınları, 2001.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 61/128 (2012).

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.

Dersimi, Nuri. *Kürdistan Tarihinde Dersim*. İstanbul: Dilan Yayınları, 1992.

Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyyesi. Haz. Cengiz, H. Erdoğan, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1983.

Ezer, Feyzullah. "Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları". *Doğu Araştırmaları Dergisi*. 1/3 (2000): 18-23.

Fırat, Mehmet Şerif. *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Ankara: Kardeş Matbaası, 1970.

Genelkurmay Belgelerinde Dersim İsyanları. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.

Göktaş, Hıdır. *Kürtler İsyan Tenkil*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991.

Hakan, Sinan. *Türkiye Kurulurken Kürtler 1916-1920*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kaya, Ali. *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*. İstanbul: Demos Yayınları, 2010.

Selvi, Haluk & Cırık, Bülent. *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020.

Sertel, Savaş & Akyel Salih. "Birinci TBMM'deki Dersim Milletvekilleri ve Faaliyetleri". *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir Yalnız İsim Bahaeddin Yediylıldız'a Armağan*. Ed. Yunus Koç & Serhat Küçük, Ankara, 2015.

Tuncel, Metin. "Tunceli" Maddesi, c. XXXXI, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, s. 378-380.

Türkmen, Zekeriya. "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuvâ-yı Milliye ilişkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XVI/46 (2000): 37-57.

Ural, Selçuk. "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti'nden Gönderilen Protesto Telgrafları". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 21 (2003): 231-240.

Yeğen, Mesut. *İngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2011.

Tezler

Pekdoğan, Celal. *Millî Mücadele'de Malatya ve Çevresi*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye. 24 Ağustos 1921, 30 Ağustos 1921, 5 Eylül 1921, 7 Eylül 1921, 22 Eylül 1921.

Meclis Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, c. V, VI, IX, XXIII, XXIV.

Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, c. I.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, c. XIII.

*EK 1. TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Dersim (Tunceli) Milletvekili Diyap Ağa ile,
Ankara, 22 Mart 1921.*

Yazar Hakkında / About Author

Prof. Dr. Oktay BOZAN | Dicle Üniversitesi |

oktaybozan210[at]gmail.com | ORCID: 0000-0003-0485-556X

Prof. Dr. Oktay BOZAN, 1976 yılında Diyarbakır ili Çüngüş ilçesinin Deveboynu Köyünde doğdu. İlkokulu Deveboynu Köyü'nde, Ortaokul ve liseyi Çüngüş Lisesi'nde okudu. 1996 yılında Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliğini kazandı ve 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Diyarbakır Koşuyolu İlköğretim Okuluna atandı ve beş yıl öğretmenlik yaptı. 2005-2010 yılları arasında Diyarbakır Süleyman Demirel Lisesi, Atatürk Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Arif Eminoğlu İlköğretim okullarında okul müdürü olarak görev yaptı. 2004-2006 yıllarında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi bölümünde yüksek lisans yaptı. 2008-2012 yılları arasında Fırat Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda doktora yaptı. 2012-2019 yılları arasında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi bölümünde Öğretim üyesi olarak görev yaptı. Hali hazırda Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Rektör danışmanlığı, bölüm başkanlığı, enstitü müdürlüğü gibi idari görevler yapan yazar, çok sayıda bilimsel etkinliğin de gerçekleştirilmesinde yer almıştır. Evli ve dört çocuk babasıdır. Yazarın, Ermeniler, misyonerlik faaliyetleri, aşiretler ve Diyarbakır ile ilgili çok sayıda makalesi ve bildirisi vardır.

Prof. Dr. Oktay BOZAN | Dicle University |

oktaybozan210[at]gmail.com | ORCID: 0000-0003-0485-556X

Prof. Dr. Oktay BOZAN was born in 1976 in Deveboynu Village of Çüngüş district of Diyarbakır province. He attended primary school in Deveboynu Village, secondary school and high school in Çüngüş High School. He won the Department of History Teaching at Dicle University Education Faculty in 1996 and graduated in 2000. In the same year, he was appointed to Diyarbakır Koşuyolu Primary School and taught for five years. Between 2005 and 2010, he worked as a school principal at Diyarbakır Süleyman Demirel High School, Atatürk High School, İmam Hatip High School and Arif Eminoğlu Primary School. He completed his master's degree in Dicle University, Faculty of Theology, Department of Islamic History in 2004-2006. Between 2008 and 2012, he completed his PhD at Fırat University, Department of History. Between 2012-2019, he worked as an associate faculty member in the Department of Islamic History at the Faculty of Theology at Dicle University. He is currently working as a full-time professor at Dicle University, Faculty of Letters, Department of History. The author, who performed administrative duties such as advisor to the rector, head of the department, and director of the institute, also took part in the realization of many scientific activities. He is married and has four children. The author has many articles and statements about Armenians, missionary activities, tribes and Diyarbakır.